

Cem*. Senâî'nin *Hadîkatü'l-ḥaḳîka*'sı tarzında ve onun vezniyle kaleme alınmış ahlâkî ve tasavvufî bir mesnevidir. *Câm-ı Cihânbin* adıyla da tanınan ve yaklaşık 5000 beyit ihtiva eden mesnevi Merâġi'nin en iyi eseri olarak kabul edilir. *Câm-ı Cem* Vahîd-i Destgirdî tarafından neşredilmiştir (Tahran 1307 hş.). Bu üç eseri ayrıca Saîd-i Nefîsî bir arada yayımlamıştır (Tahran 1340 hş.). Kaynaklardan sadece *Şuḥuf-i İbrâhîm* adlı tezkirede adı geçen *Enîsü'l-âşîkîn* adlı eserin Evhadüddîn'e ait olup olmadığı belli değildir.

BİBLİYOGRAFYA :

Evhadüddîn-i Merâġî, *Divân, Dehnâme ve Câm-ı Cem* (nşr. Saîd Nefîsî), Tahran 1340 hş., nâşirin mukaddimesi; Câmî, *Nefehât*, s. 606; Devletşâh, *Tezkîre*, s. 213; Muhammed Ali Terbiyet, *Dânişmendân-ı Âzerbâyçân*, Tahran 1314 hş., s. 55-56; Lutf Ali Beg, *Âteşkede*, Bombay 1299, s. 56-57; Ali İbrâhîm Han Hallî, *Şuḥuf-i İbrâhîm*, Berlin Umûmi Ktp. (Hs. Berlin, pertsch 663), vr. 55^{a-b} (Şarkiyat Araştırma Merkezi'ndeki fotokopisi); Mahmûd Ferruh, *Aḥvâl u Âşâr-ı Evḥadî-yi İsfahânî*, Meşhed 1335 hş.; Browne, *LHP*, III, 141-146; Nefîsî, *Târîḥ-i Naẓm u Neşr*, I, 173, 179; II, 760; Safâ, *Edebiyyât*, III/2, s. 831-844; Hânâbâ, *Fihrist*, II, 1484, 2270; IV, 5025; Rypka, *HIL*, s. 254; *FME*, I, 252-256; *DMF*, I, 292; G. Meredith-Owens, "Awḥadî", *EI*² (İng.), I, 764; Orhan Bilgin, "Câm-ı Cem", *DİA*, VII, 42-43; Dj. Khaleghi-Motlagh, "Awḥadî Marâġa²i", *EI*, III, 119.

A. NACİ TOKMAK

EVHADÜZZAMAN

(bk. EBÜ'İ-BEREKÂT el-BAĞDÂDİ).

EVİÇ

(اوج)

Türk müzikisinde
bir perde ve birleşik makam.

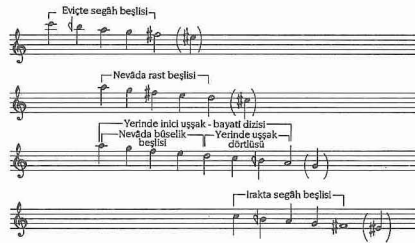
Evîç (evc) Perdesi. Türk müzikisinde portenin, sol anahtarına göre üstten birinci çizgisi üzerine yazılan bakiye diyezli fa notasının adıdır.

Evîç Makamı. Türk müzikisinin en eski makamlarındandır. Dizisi, evîç perde-

Evîç makamı
seyir örneği

sindeki eksik segâh beşlisine nevâda rast beşlisinin, yerinde uşşak makamı dizisinin ve Irak perdesindeki eksik segâh beşlisinin eklenmesinden meydana gelmiştir. Bu da Irak makamı dizisinin inici şeklidir. Makam inici olduğu için Irak perdesindeki segâh beşlisinin üst simetriği durumunda olan evîç perdesindeki segâh beşlisi ile seyre başlanır. Bu beşli özellikle çıkıcı nağmelerde bazan eksik ferahnâk beşlisine de dönüşür. Nota yazımında donanımına si koma bemolü ve fa bakiye diyezi konur, gerekli değişiklikler ise eser içerisinde gösterilir. Makamın birinci derecede güçlüsü evîç perdesidir ve bu perdede segâh çeşnisiyle yarım karar yapılır. Uşşak dizisinin karar perdesi olan düğâh ise makamın ikinci derecede güçlüsüdür. Evîç makamının duraġı Irak perdesi olup dizilerinin şematik gösterilişi şöyledir:

Evîç makamı seyrinde, fazla ısrar edilmeksizin nevâda rastlı ve büselikli, nîm hicazda hicazlı kalışlar yapılabilir. Ancak orta seyir alanındaki uşşak dizisinin karar perdesi ve ikinci derecede güçlü olan düğâhtaki uşşaklı kalış, bu makamın karakteristik nağmelerini teşkil etmesi bakımından önemlidir.

Evîç makamı ile bestelenmiş birçok eser arasında Tanbûrî Ali Efendi'nin devr-i kebîr usulünde peşrevî, Ebûbekir Aġa'nın zencir usulünde, "Ziyâ-yı mihr edip neşve-i hicâb sana" mısraı ile başlayan bestesi, Hammâmîzâde İsmâil De Efendi'nin ağır aksak usulünde, "Bül-bül-âsâ rûz u şeb kârım nevâ" mısraı ile başlayan şarkısı ve Muallim İsmâil Hakîkî Bey'in devr-i hindî usulünde, "Kullarında yok sana lâyıḳ metâ'" mısraı ile başlayan ramazan ilâhisi örnek olarak verilebilir.

BİBLİYOGRAFYA :

Ezgi, *Türk Müzikisi*, I, 256-260; IV, 268; Özkan, *TMNKI*, s. 449-452; Rauf Yekta, *Türk Müzikisi*, s. 70; Arel, *Türk Müzikisi*, s. 182-184.

İSMÂİL HAKKİ ÖZKAN

EVKAF

(bk. VAKIF).

EVKÂF-I HÜMÂYUN NEZÂRETİ

Osmanlı ülkesinde bulunan bütün vakıfların idaresinden, mülhak ve diğer vakıfların denetiminden sorumlu olan kurum.

II. Mahmud tarafından, sultanlara ve yakınlarına ait daġınık bir vaziyette bulunan vakıfların tek elden idaresi maksadıyla 1826'da kurulmuştur. O döneme kadar işler durumda olan vakıflar üç ana grupta toplanmaktaydı. Bunlar Osmanlılar'dan önceki İslâm devletlerinden intikal eden evkâf-ı kadîme, mîrî arazinin temlikî suretiyle kurulan evkâf-ı irsâdiyye ve hayır sever kimseler tarafından sırf kendi mülklerinden ayırdıkları mallarla tesis ettikleri evkâf-ı sahîha-i lâzime idi (Elmalılı Muhammed Hamdi, *Ahkâm-ı Evkâf*, s. 117). Bu vakıflar müstakil vakfiyelerine, vakfiyesi bulunmayanlar da eski teamüllere göre ayrı hükmi şahsiyetler olarak faaliyet gösteriyordu. Başka bir ifadeyle vakıflar vakıf kurucularının belirlediġi esaslar doğrultusunda idare ediliyordu. Vakıfların şartlara uygun ve düzenli biçimde işleyişini iki yetkili sağlardı. Vakfın yönetimini mütevellî yürütür ve yaptığı işe "tevellîyet" adı verilir; vakfın denetimini ise nâzir yerine getirir, buna da "nezâret" denilirdi. Umumiyetle vakıf mütevellisi vakıf sahibinin kendisi, onun ölümünden sonra da evlât ve ahfadı oluyordu. Padişah ve sultanlar kendi kurdukları vakıfların yönetimi ve denetimiyle yeterince meşgul olmadıkları için bu selâtin vakıflarının nezâreti sadrazam, şeyhülislâm ve kapı ağaları gibi yetkililere şart koşuluyordu. Böylece nezâret görevinin değişik yetkililere devredilmiş olması vakıfların yönetiminde merkezî bir idareye geçiş ortamını da hazırlamıştı.

Sadrazam, şeyhülislâm ve kapı ağalarının nezâreti dışında, XVI. yüzyılın sonlarına doğru Mekke ve Medine'deki müesseselere tahsis edilen ve ülkenin çeşitli bölgelerinde bulunan vakıfların tek bir elden idaresi için yeni bir nezâret teş-

kil edildi ve 995'te (1586) Evkâf-ı Haremeyn Nezâreti kuruldu; daha sonra da padişahların, sultan kadınların, paşaların Dârüssaâde ağaları vakıflarının nezâretleriyle birleşti. Bu sebeple Evkâf-ı Haremeyn Nezâreti müfettişlik, muhasebecilik, mukâataacılık ve Darüssaâde yazıcılığı olmak üzere dört memuriyetle yönetilmeye başlandı. Ardından İstanbul, Galata, Üsküdar ve Eyüp kadınlarının, kaptanpaşa ile yeniçeri ağalarının, sekbanbaşı, bostancıbaşların nezâretleri kurularak İstanbul'daki evkaf nezâretinin sayısı on ikiye ulaştı.

Vakıf idarelerinin dağınık bir halde bulunması birçok yolsuzluğa sebep olduğundan I. Abdülhamid "Hamîdiyye" ismiyle tesis ettiği ünlü vakıflarının nezâreti için 1188'de (1774) yeni bir teşkilât kurdu. Vakıflarının içinde yaptırdığı idare binasında çalışmalarına başlayan bu teşkilât mütevellî kaymakamlığı, evkaf kitâbeti ve rûznâme kitâbeti olmak üzere üç memuriyetten oluşuyordu. Teşkilâtın başarılı olduğu görülünce Harem-i Hümâyün ile bostancıbaşı evkaf nezâretleri de buraya bağlandı. Hamîdiyye Vakıfları Nezâreti'nin adı Evkâf-ı Hamîdiyye ve Mülhakâtı şeklinde değiştirilerek yönetimi 1777 yılından itibaren Darphâne-i Âmire nâzırlarına verildi. Daha önce vakıfların idaresi için özel bir daire yaptıran III. Mustafa'nın kurduğu Lâleli ve Mülhakâtı Vakıfları da 1788'de Hamîdiyye Vakıfları ile birleştirildi. Böylece padişahlar kendi vakıfları için merkezî bir uygulamayı başlatmış oldular. I. Abdülhamid'in tesis ettiği bu teşkilât daha sonra kurulacak olan Evkâf-ı Hümâyün Nezâreti'nin de temelini oluşturdu.

II. Mahmud 1809'da tesis ettiği vakıfları Hamîdiyye Vakıfları ile birleştirip Evkâf-ı Hamîdiyye ve Mahmûdiyye adıyla yeni bir teşkilât kurarak idaresini 1814'te Darphâne-i Âmire nâzırına bırakınca Evkâf-ı Selâse de denilen Lâleli, Hamîdiyye ve Mahmûdiyye Vakıfları Mütevellî Kaymakamlığı idaresi ortaya çıktı. Çeşitli vakıfların katılmasıyla ve 1826'da Yeniçeri Ocağı'nın ilgası sonucu yeniçeri ve sekbanbaşı ağalarınca yönetilen vakıfların da buraya ilâve edilmesiyle oldukça büyüyen genişleyen bu teşkilâtın Darphâne-i Âmire Nezâreti tarafından yönetimi güçleşti. Bunun üzerine vakıflar Darphâne-i Âmire'den ayrılarak tek bir elde toplandı ve Evkâf-ı Hümâyün Nezâreti adıyla müstakil bir nezâret kuruldu; nâzırlığına Darphâne-i Âmire es-

ki nâzırı ve mütevellî kaymakamı Yüsus Efendi tayin edildi.

Evkâf-ı Hümâyün Nezâreti'nin tarihini yazan İbnülemin Mahmud Kemal ve Hüseyin Hüsâmeddin nezâretin kuruluş tarihini 12 Rebülevvel 1242 (14 Ekim 1826) olarak vermekte iseler de (*Evkâf-ı Hümâyün Nezâreti'nin Târihçe-i Teşkilâtı*, s. 26) Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde Evkâf-ı Hümâyün Nâzırı Yüsus Efendi'nin imzasını taşıyan aynı tarihli bir belgenin mevcut olması (VGMA, nr. 964, s. 237), nezâretin kuruluşunu bundan biraz daha önceki günlere götürmektedir. Nezâretin kurulma sebepleri arasında, çok dağınık bir vaziyette olan vakıf yönetiminin tek elde toplanması yanında vakıf sektöründe baş gösteren yolsuzlukların ortadan kaldırılması, devlet yapısının Batı tarzında merkezî bir anlayışla yeniden düzenlenmesi ve vakıf potansiyelinden devletin diğer sektörlerinde de faydalanma fikri, dinî çevrelerin gücünü kırma düşüncesi ve Batılı dostları memnun etme eğilimleri de yer almaktadır. Ancak her şeyden önce vakıf sektöründe yaşanan dağınıklık ve keyfiliğe son vermek, vakıfların yönetimini toplum ve kurum lehine ıslâh etmek, nezâret bünyesinde teşkil edilecek Evkaf Hazinesi kanalıyla vakıflar arası kaynak aktarımını gerçekleştirerek geliri giderini karşılamayan vakıflara destek sağlamak gibi düşünceler ön planda tutulmuştu. Nitekim şeyhülislâm nezâretinde bulunan vakıfların Evkâf-ı Hümâyün Nezâreti'ne bağlanmasına dair hatt-ı hümâyunda vakıfların tek elde toplanmasının gerekçesi vakıfların idaresini iyi bir şekilde yoluna koymak (BA, HH, nr. 26845), nezâretleri Haremeyn ve şeyhülislâmîliğe ait vakıfların dışında kalan bütün vakıfların Evkâf-ı Hümâyün Nezâreti'ne bağlanmasına dair irâde-i seniyyede ise hayratını imar etmek ve hayır hizmetlerini yerine getirmek (VGMA, nr. 965, s. 140) şeklinde ifade edilmektedir.

Vakıf müessesesinin yeni bir anlayışla idare edilmesinden Osmanlı yönetimi müsbet mânada gelişmeler beklerken Osmanlı topraklarında gayri menkul edinmenin merkezî hükümet üzerinde daha etkili olmayı kolaylaştıracağına düşünen Batılılar da merkezî bir anlayışın Osmanlı ülkesinde hâkim olmasını istiyorlardı. Hatta devletin bekasını ve Batılı devletler arasında sayılması şartını tavsiye ettikleri yeniliklerin gerçekleştirilmesine bağlıyor, bunun temini için de güçlü bir merkezî hükümeti gerekli gö-

rüyorlardı (Lewis, s. 124-127). Nitekim dış kaynaklı siyasî tesirlerle Osmanlı yönetimine Ahkâm-ı Arâzî Kanunu (*Düstür*, Birinci tertip, I, 165-245) kabul ettirilmişti. Fakat bu gelişme, Osmanlı arazisini ucuz yoldan elde etmek isteyen Avrupalı sermayedarları tatmin etmiyordu. Çünkü Osmanlı topraklarının bir kısmı mîrî arazi, önemli bir kısmı da vakıf arazisiydi. Her iki arazi türü rakabe ve istimlak edilemediği gibi intikalleri de zordu. Ancak hükümet mîrî arazi üzerinde kanun yapma yetkisine sahip olduğundan arzu edildiği vakit bu konuda bası yoluyla istenilen sonucu elde etmek mümkündü. Vakıflar ise hükümetin nüfuzunun tamamıyla dışında bulunuyordu. Avrupalılar, mîrî arazi ile evkafın pazara çıkarılabilecek bir mal halinde bulunmasını ve vakıf arazisinin istimlak edilmesini, alınacak kredi karşılığında ipotek gösterilmesini istiyorlardı. Nitekim Batı'nın ısrarları sonucunda Bâbüli Tevsî-i İntikâl Kanunu ile Müsakkafât ve Müstegallât-ı Vakfiyye Nizamnâmesi'ni neşrederek uzun zamandır vaad ettiği vakıfların satışı işini halletti (Engelhardt, s. 421-422). Evkâf-ı Hümâyün Nezâreti'nin kuruluşu ve faaliyetleri bu konuda önemli bir rol oynamıştır.

Evkâf-ı Hümâyün Nezâreti'nin kuruluşundan sonra buraya ilk olarak 1244'te (1828) kapı ağaları nezâretine bağlı vakıflar, 1246'da (1830) bostancıbaşı, topçubaşı, hazinedarbaşı, kilercibaşı, sarây-ı cedîd ağaları nezâretinde bulunan vakıflar bağlandı (*İA*, XIII, 163). 1247 (1831) yılında da İstanbul ve Bilâd-ı Selâse kadıları ve Haremeyn müfettişliği nezâretine bağlı vakıflar ilhak edildi. Bu vakıflardan önce defterdar, reis efendi ve Galata Sarayı ağalarının yönetiminde bulunan vakıfların Evkâf-ı Hümâyün Nezâreti'ne bağlandığı anlaşılmaktadır. İlk beş yıl içinde nezârete katılan vakıfların toplam sayısı 632'ye yükselmişti. Yine aynı yıl kaptanpaşa, çavuşbaşı, 1248'de (1832) sadrazam nezâretindeki vakıfların idaresi Evkâf-ı Hümâyün Nezâreti'ne verildi (İbnülemin Mahmud Kemal — Hüseyin Hüsâmeddin, s. 28). İki yıl sonra Dâvud Paşa'nın tasarrufunda bulunan on beş vakıf, hemen ardından da Bursa'da bulunan Murad Hüdâvendigâr ve Yıldırım Bayezid vakıfları Evkâf-ı Hümâyün Nezâreti tarafından alındı. 1251'de (1835) Bergama ve civarındaki Karaosmanzâde Hacı Hüseyin Ağa ve Ebû Eyyüb el-Ensârî vakıfları, bir yıl sonra da çoğu vakıf olan İstanbul, Üsküdar ve Galata'da mevcut akarsuların idaresini üst-

lenen Su Nezâreti Evkâf-ı Hümâyun Nezâreti'ne bağlandı.

Nezâreti şeyhülislâmlara meşrut vakıflarla birleştirilen Evkâf-ı Haremeyn Nezâreti 10 Rebülevvel 1254'te (3 Haziran 1838) Evkâf-ı Hümâyun Nezâreti'ne katıldı (BA, HH, nr. 22865). Aynı tarihte

Evkâf-ı Hümâyun Nezâreti ile Darphâne Nezâreti birleştirilmiş (a.y.) ve Evkâf-ı Hümâyun nâzırı Meclis-i Vükelâ'ya dahil edilmişti (Hâtemî, I, 331). Diğer taraftan 1250 (1834) yılının ortalarından itibaren mütevellileri ve muhasebecileri mevcut olan vakıfların mütevellilerine belirli bir maaş bağlanarak bu tür vakıflar da nezârete ilhak edilmeye başlanmıştı (VGMA, nr. 965, s. 213-214; BA, HH, nr. 27292). Nihayet Sultan Abdülmecid vakıflarının idaresi, saltanatının (1839-1861) son yıllarında çıkan bir irâde-i seniyye ile nezârete bağlandı. Bu ilhak dolayısıyla hesaplanan bilançolara göre bu tarihte Abdülmecid vakıflarının 4.177.315,5 kuruş gelir fazlası bulunuyordu (VGMA, nr. 997, s. 56-57). Bu gelişmeler üzerine Evkâf-ı Hümâyun Nezâreti, Osmanlı ülkesinde mevcut sekiz kalem müstesna vakfın dışında kalan bütün vakıfların nezâret görevini üstlenerek muhasebelerini yapmaya başladı. Böylece Evkâf-ı Hümâyun Nezâreti, mazbut ve idaresi mazbut vakıfların hem mütevellisi hem nâzırı, mülhak vakıfların ise tek yetkili idarecisi haline geldi.

Başlangıçta Evkâf-ı Hümâyun Nezâreti üç daireden teşekkül ediyordu. Bunlar vakıflarla ilgili ilâmları, takrirleri, inhâları yazmakla görevli kesedarlık; mukâtaa ve iltizam zabıtnâmelerini, mültezimler ve onların kefilleri olan sarraflardan alınacak borç tahvillerini, iltizam bedellerini ve icarların zimmet pusulalarını düzenlemekle görevli zimmet halifelîği; nezâretin hazinesine gelen meblağları almak, masrafları ödemekle mukellef sergi halifelîği idi. Bu üç daireye ayrıca ikişer kâtip ve ikişer yamak tayin edilmişti (îA, XIII, 163).

Evkâf-ı Hümâyun Nezâreti'nin teşkilâtı kuruluşundan itibaren dinamik bir yapıya sahip olmuştur. İhtiyaç duyulan her an yeni daireler kurulmuş veya mevcut dairelerde yeni düzenlemeler yapılmıştır. Nezâretin teşkilât yapısında en büyük gelişmeler, 1254'te (1838) Evkaf nâzırlarının vekiller heyetine dahil olması, 1255'te (1839) Tanzimat'ın ilanı, 1297 (1880) ve 1330 (1911) tarihli teşkilât nizamnâmeleriyle sağlanmıştır (Öztürk, *Türk Yenileşme Tarihi Çerçevesinde Vakıf Müessesesi*, s. 153). II. Meşrutiyet yıllarında Evkâf-ı Hümâyun Nezâreti'nin merkez teşkilâtı Müsteşarlık, Encümen-i Mahsûs, Encümen-i Me'mûrin, Gurebâ-i Müslimîn Hastahanesi, Merkez Fen Heyeti'nin yanında bölge esasına göre düzenlenen Taşra Fen Heyeti'nden meydana gelen

İnşaat ve Tamirat Umum Müdürlüğü; Anadolu, Rumeli, Arabistan Masaları, Levâzım Müdüriyeti, Terekât ve Nükûd-ı Mevkûfe Müdüriyeti, Vezne Müdüriyeti ve alt birimlerden oluşan Muhâsebât Umum Müdürlüğü; nezâretin taşra teşkilâtı esasına göre dokuz ayrı bölgeden meydana gelen Teftiş Heyeti; Hukuk Müşavirliği, Mahkeme-i Evkâf, Kalem-i Mahsûs ve Evâmir Mebânî-i Hayriyye ve Akarât-ı Vakfiyye, Orman ve Arâzî-i Vakfiyye, Müessesât-ı İlmiyye, Kuyûd-ı Vakfiyye, Me'mûrin Kalemî, Evrak, Evkâf-ı Mülhaka, Evkâf-ı İslâmiyye Müzesi ve Haremeyn müdüriyetlerinden meydana gelmekteydi (a.g.e., s. 154-158, 188).

Merkez teşkilâtı gibi nezâretin taşra teşkilâtı da ancak belirli merhalelerden sonra istikrar kazandı. Osmanlı ülkesinde mevcut, idaresi Evkâf-ı Hümâyun ve Haremeyn hazinesine ait taşradaki mazbut vakıf bina ve arazilerin, Tanzimat'ın getirdiği yeni esaslara göre "hükkâm-ı belde" gözetiminde mahallî meclislerce idare edilmesi kararlaştırılmıştı. Bu yeni düzenlemelerden sonra taşra vakıflarının yıllık gelirleri Evkaf Hazinesi'ne gönderilmek üzere mahallî mirî sandıklara aktarılıyordu. 1258 (1842) yılına gelindiğinde, iki yıl boyunca toplanarak Evkaf Hazinesi'ne gönderilmek üzere Maliye Hazinesi'ne teslim edilen vakıf paralarının Evkaf Hazinesi'ne teslim edilmediği görüldü (VGMA, nr. 966, s. 399-402). Bunun üzerine taşra vakıflarının müşirler, defterdarlar ve kaymakamlarca yerli halk ve gümrük görevlileri arasında seçilerek tayin edilen memurlar tarafından yönetilmesi kararlaştırıldı (VGMA, nr. 966, s. 398-399). Fakat 1261 (1845) yılında, mahallinden tayin edilen memurlar eliyle taşrada bulunan mazbut vakıfların istenilen seviyede idarelerinin mümkün olmadığı anlaşıldı. Yönetimde görülen bu kargaşa ve dağınıklıklara son vermek amacıyla bu defa İstanbul'dan müstakil müdürler tayin edilmesi ve bunların yanına yeteri kadar kâtip verilmesi kararlaştırıldı. Bu karar uyarınca merkezden tayin edilecek evkaf müdürlerinin eline verilmek üzere taşra vakıflarının idare tarzını düzenleyen dokuz maddelik tâlimat, gedik ile ilgili bent çıkarılarak on dört madde halinde yeniden düzenlendi ve 27 Cemâziyelevvel 1261 (3 Haziran 1845) tarihli irâde-i seniyye ile yürürlüğe konuldu (VGMA, nr. 967, s. 46-48).

Evkâf-ı Hümâyun Nezâreti'nin taşra teşkilâtı, yerleşim birimlerinin büyüklüğüne ve o yörede bulunan vakıf potan-

Mart 1258 - Şubat 1260 (Mart 1842 - Şubat 1845) tarihleri arasında geçen üç yıllık süredeki selâtin vakıflarının gelir gider durumunu gösteren 5 Şevval 1262 (26 Eylül 1846) tarihli belge (VGMA, nr. 1262; 967/278)

siyeline göre ilk önce muhasebecilik ve müdüriyet olarak ikiye ayrılmıştı. Kaza evkaf memurlukları hariç yirmi dokuzu muhasebecilik, doksan biri müdürlük olmak üzere Osmanlı dönemi evkaf teşkilâtı taşra kuruluşu 120 birime ulaşmıştı (*Düstâr*, Birinci tertip, VIII, 628-632). Kamu harcamalarında tasarrufa gidilmesi amacıyla 26 Şevval 1296 (13 Ekim 1879) tarihinde alınan karar uyarınca vakıfların taşra teşkilâtında bazı sınırlamalara gidildi. Buna göre muhasebecilikler eskiden olduğu gibi yine yirmi dokuzda bırakılmakla birlikte müdürlük sayısı yetmiş beşe düşürüldü. Vakıfların taşra teşkilâtında meydana gelen bu gelişmelere paralel olarak mevzuatta da bazı değişiklikler yapıldı. 1280 (1863) yılında Taşralarda Kâin Bîlcümle Evkâf-ı Şerîfe'nin Cihât-ı İdâresiyle Evkaf Müdürlüklerinin Harekât ve İcraatı Hakkındaki Atik Lâyiha dokuz fasıl ve elli altı bent halinde yeniden düzenlendi (VGMA, nr. 972, s. 63-64; *Düstâr*, Birinci tertip, II, 146-169). Bu ise Osmanlı döneminde taşra vakıflarının idaresi hakkında yapılan en geniş kapsamlı hukukî düzenlemedir ve Cumhuriyet döneminde 2762 sayılı Vakıflar Kanunu'na (*Düstâr*, Üçüncü tertip, XVI, 586) dayalı olarak çıkarılan Vakıflar Nizamnamesi'nin (*Düstâr*, Üçüncü tertip, XVIII, 1433, md. 64) 17 Temmuz 1936'da kabulüne kadar yürürlükte kalmıştır.

Vakıfların yönetiminde görülen dağılımın giderilmesi ve yolsuzlukların önlenmesi için merkezî bir anlayışla Evkâf-ı Hümâyün Nezâreti'nin kurulması ve bu nezâretin merkez ve taşra teşkilâtının oluşturulması istenilen sonucu vermemiştir. Nezâretin kurulması ile başlatılan ve Tanzimat'la birlikte hız kazanan, vakıf köy ve mezra âşârı ile mukâtaa bedellerinin tahsili görevinin maliyeye verilmesi, tahsilât karşılığı kesilen miktarların sürekli mîrî hazine lehine yükseltilmesi, sonraları gelir fazlalarının tamamına el konulması, toplam gelirin % 15'inin tecil edilmesi gibi yollarla vakıf gelirlerinin Maliye Hazinesi içerisinde tutulması vakıf eserlerinin harap ve bakımsız hale gelmesine yol açmıştır. Batılılar'ın teşvik ve baskısı ile önce vakıfların yönetiminin merkezileştirilmesi, ardından vakıfların imkân ve gelirlerinin devletin diğer sektörlerine aktarılması ve daha sonra hukukî bir düzenleme ile mîrî hazine ile vakıflar arasında mevcut olacak ve borçların karşılıklı ibra edilmesi vakıfları borçlu, mütevellileri yoksul hale getirmiştir. Hatta cârî giderlerin karşılanamaması sebebiyle binlerce ha-

yır eseri harap olmuş, hayır hizmetleri durma noktasına gelmiştir. Hizmete açık tutulabilen eserler hayır sever vatandaşların yardımı ile ayakta kalabilmiştir (VGMA, nr. 966, s. 464-465). Batılılaşma ve yenileşme döneminde arka arkaya yürürlüğe konulan kararlarla, Osmanlı toplum hayatında sosyal, siyasî ve kültürel açıdan derin izleri bulunan, hatta devletin çöküş dönemi olan XIX. yüzyılda bile Türk istihdam ve iktisadî hayatının % 16'larına hâkim olan vakıf müessesesi (Öztürk, *Türk Yenileşme Tarihi Çerçevesinde Vakıf Müessesesi*, s. 92, 1026), hukukî düzenlemeler ve alınan siyasî kararlarla büyük çapta tahrip edilmiştir. Evkâf-ı Hümâyün Nezâreti, rûmî 1337 (1921) tarihli Teşkilât-ı Esâsiye kanununa göre Ankara'da Türkiye Büyük Millet Meclisi hükümeti içinde Şer'iyye ve Evkaf Vekâleti olarak kurulmuş, bu vekâlet de 3 Mart 1924'te kaldırılarak başbakanlığa bağlı bir umum müdürlük haline getirilmiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

BA, *HH*, nr. 22865, 26845, 27292; BA, Ali Emîrî, II. Mahmud, nr. 9795; BA, Cevdet-Evkâf, nr. 8308; VGMA, nr. 964, s. 237 (1242); nr. 964, s. 423-424 (1247); nr. 965, s. 140, 141-142 (1250); nr. 965, s. 143, 190-191 (1251), 213-214, 217-223 (1252); nr. 966, s. 319-321 (1256), 398-402 (1258), 464-465 (1259); nr. 967, s. 46-48 (1261), 278 (1267); nr. 997, s. 56-57 (1278); nr. 972, s. 63-64 (1280); nr. 942, s. 151-153 (1317); *Düstâr*, Birinci tertip, İstanbul 1289, I, 165-245; II, 146-169; a.e., Birinci tertip, Ankara 1934, VIII, 628-632; a.e., Üçüncü tertip, Ankara 1935, XVI, 586; a.e., Üçüncü tertip, Ankara 1936, XVIII, 1433; Lütfî, *Tarih*, I, 205-207; Mustafa Nûri Paşa, *Netâyicü'l-vukûât*, İstanbul 1328, IV, 100-101; İsmail Sıdkı, *Hâtrât: Memâlik-i Osmâniyye'de Kâin Evkâfın Sûret-i İdâresi Hakkında Bazı Mütâlaâtı Hâvidir*, İstanbul 1324; Elmalılı Muhammed Hamdi, *Ahkâm-ı Evkâf*, İstanbul 1327, s. 117, 120-123, 127-128; a.mlf., *İrşâdül-ahlâf ft ahkâmî'l-evkâf*, İstanbul 1330, s. 3; E. Engelhardt, *Türkiye ve Tanzimat* (trc. Ali Reşad), İstanbul 1328, s. 421-422; İbnülemin Mahmud Kemal – Hüseyin Hüsameddin, *Evkâf-ı Hümâyün Nezâreti'nin Tarihçe-i Teşkilâtı ve Nüzzârın Terâcim-i Ahvâli*, İstanbul 1335; Karal, *Osmanlı Tarihi*, VIII, bk. İndeks; Hüseyin Hâtemî, *Medeni Hukuk Tüzelkişileri*, İstanbul 1979, I, 330-340; Nazif Öztürk, *Menşei ve Tarihi Gelişimi Açısından Vakıflar*, Ankara 1983; a.mlf., *Türk Yenileşme Tarihi Çerçevesinde Vakıf Müessesesi* (doktora tezi, 1991), AÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü; J. R. Bornes, *An Introduction to Religion Foundation in the Ottoman Empire*, Leiden 1986; B. Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu* (trc. Metin Kıratlı), Ankara 1988, s. 124-127; Mehmet İpşirli, "II. Mehmed Döneminde Vakıfların İdâresi", *Sultan II. Mahmud ve Reformları Semineri (Bildiriler)*, İstanbul 1990, s. 49-57; Baheeddin Yediyıldız, "Vakıf", *İA*, XIII, 153 vd.

EVLÂD-ı ALİ

(bk. ALİ EVLÂDİ).

EVLÂD-ı FÂTİHÂN

(اولاد فاتحان)

XVII. yüzyıl sonundan itibaren Rumeli'deki yörük gruplarına verilen ad.

Evlâd-ı fâtihân tabiri genel olarak Rumeli'nin fethi sırasında Anadolu'dan göç ettirilip bu bölgeye iskân edilen Türkler'i ifade eder. Osmanlı döneminde ise bu adlandırma, özel bir teşkilât altına alınmış olan Türkmen veya yörük grupları için XVII. yüzyıl sonlarında kullanılmaya başlanmıştır. Buldukları yerlerin adıyla anılan bu yörük gruplarının belli başlıları Ofçabolı yörükleri, Selânik yörükleri, Vize yörükleri, Naldöken yörükleri, Tanrıdağı (Karağöz) yörükleri, Kocacık yörükleridir. Bunlarla ilgili sayım niteliği taşıyan ve teşkilâtlarının yapısını gösteren defterler de tutulmuştur.

Batıya yönelik fetihlerin ilerlemesiyle birlikte Rumeli'ye nakledilen yörüklerin sayıları giderek arttı. Bu sebeple bunlar askerî bir teşkilâta bağlanarak ayrı bir kanun ve nizama tâbi kıldılar. Nitekim Fâtih Kanunnâmesi'nde yörüklerle ilgili kayıttan bunların askerî bir yapıya sahip oldukları ve eşkinici* olarak seferlere katıldıkları anlaşılmaktadır (Barkan, *Kanunlar*, s. 393). Kanûnî Sultan Süleyman zamanında mufassal yörük kanunnâmeleri hazırlanarak bunların hukukî statüleriyle askerî-malî mükellefiyetleri daha da belirgin hale getirildi. XVII. yüzyıldan itibaren yörükler dağılmaya, ocak nizamları bozulmaya başladı. Bunda, XVII. yüzyılın başlarında Avrupa'daki sürekli savaşlar, tımar sisteminin alt üst olması, yeni askerî teşekküllerin ortaya çıkması ve bozuk iktisadî şartlar önemli rol oynadı. Yapılan yoklamalarda eşkinici ve yamakların gerekenden daha az sayıda mevcut oldukları ve görevlerini yapmadıkları tesbit edildi.

İkinci Viyana Kuşatması'ndan sonra başlayan savaşlar sırasında yörüklerin bu durumu daha belirgin bir hale geldi. Kötüye giden savaş ortamı içinde fetih ruhunu yeniden canlandırma ve insan gücü elde etme maksadıyla 1691 yılında yörük grupları, atalarının Rumeli'nin fethinde oynadıkları rolden dolayı evlâd-ı fâtihân adı altında Rumeli'nin sağ, sol ve orta kolunda yeniden teşkilâtlandırıl-